Диссертациялык кенештин экспертнинин

КОРУТУНДУСУ

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануу жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларды изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09.22.657

Философия илимдеринин доктору, профессор Стамова Рахат Дуйшембуевна Алымкулов Замирбек Аманбековичтин 09.00.03 – философиянын тарыхы адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези» аттуу диссертациялык ишин карап чыгып төмөндөгү корутундуга келди:

1. **Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши.**

Сунуш кылынган докторлук диссертациялык иш Д 09.22.657 диссертациялык кеңешинин профилине туура келет.

Иште 09.00.03 – философиянын тарыхы адистигинин паспортуна жооп берүүчү моралдык аң сезимдин баштапкы, миф менен натурфилософиянын өз-ара байланышын, чыгыш ойчулдары Аль-Фараби, Ар-Рази жана Ибн Синанын этикалык концепцияларын салыштырып, алардын философиясындагы теизм менен натурфилософиянын синтезин аныктап, ачып берүү анализи жүргүзүлгөн.

2. **Иштин максаты жана милдеттери**

Илимий изилдөөнүн концептуалдык табиятын аныктаган диссертациялык теманын ички, имманенттүү логикасына ылайык натурфилософия менен теизмдин дал келген жана дал келбеген айкалышын, Аь-Фараби, Ар-Рази, Ибн Синанын “синтездик” мүнөздөгү моралдык концепттерин компаративдик нукта (салыштырып) изилдөө - иштин негизги **максаты**.

Аталган иштин концептуалдык багытын түзгөн илимий **максат** төмөндөгүдөй милдеттердин аныкталышын шарттады:

1. Теги бир, бирок маани-мазмуну боюнча айрымаланган диний түшүнүк менен натурфилософиялык доктринанын бирин-бири төгүндөп, бирине-бири “таянган” айкалышын карама-каршылыктын синтези жана протоморалдык аң-сезимдин формасы катары талдап, этикалык парадигманын гензисине саресеп салуу;

2. Протоморалдык аң-сезимдин мазмун-формалык уютуксун түзгөн архетиптик кубулуштардын эволюциясын иликтеп, алардын тарыхый-логикалык “кыймылын” аныктап, кандайча императивдик мүнөзгө ээ болгондугун, мазмундук тилкесинин жаңы тепкичке трансформацияландыгын тастыктоо;

3. Мифологиялык, мифоэпикалык, диний этикалык ченемдердин турмуштук тажрыйбаларды жалпылоонун натыйжасында түшүнүк формаларына айланышын конкреттүүлкүтүн абстракциясы катары карап, алардын категориялык белгилерин аныктоо;

4. Батыш философтору тарабынан үстүртөн, жаңылыш жөн гана комментаторлук катары бааланып келген орто кылымдардагы чыгыш филофиясын концептуалдык өзгөчөлүгүнө токтолуп, алардын теисттик, натурфилософиялык мүнөздөгү этикалык таалиматтарындагы моралдык түшүнүктөрдү принциптерди анализдөө, алардын окууларындагы этикалык жалпылыктарды жана жекеликтерди аныктоо;

5. Оригиналдуу философиялык эмгектеринин натыйжасында “экинчи Аристотель” деген ыйык наамга ээ болгон, орто кылымдагы перипатетикалык этиканы негиздеген Аль Фарабинин адеп-ахлактык системасын, андагы моралдык түшүнүктөрдүн тутуму аркылуу иликтеп, “фарабилик этика” менен “аристотелдик этиканын” айрымалуу жалпылыктарын тактоо; “фарабилик моралдын” логикалык жана семантикалык өзгөчөлүктөрүн белгилөө;

6. Абу Бакр ар Разинин моралдык таалиматындагы этикалык, дианоэтикалык түшүнүктөрдүн натурфилософиялык онтологиясын, гносеологиялык сегменттерин, логикалык табиятын, импреативдик функцияларын талдоо;

7. Теизм менен натурфилософиянын өзгөчө синтезин жараткан философ-ойчул жана табият иликтөөчү Ибн Синанын этикалык концепциясын конкреттүү ойлом материалдары аркылуу иликтеп, андагы жосундук иш аркеттериндин ийкемдүү негиздерин аныктап, адеп-ахлак билимдин бир формасы катары каралган өзгөчө “авиценалык концептти” тастыктоо;

8. Ибн Сина этиканын социалдык чөйрө менен ийкемдүү байланышын кылдат аныктаган, адамдын өзүн-өзү тааный билүүсүнүн зарылдыгына басым жасаган концептуалдык пикирин, эрктүүлүктү (эрк түшүнүгүн) анын табийгый негизи - физиологиялык факторлор менен байланшытырып адилет аныктагандыгын буга чейин карала элек тарыхый-философиялык булактардын негизинде тактоо;

9. Изилдөөнүн рухий императивдер - философия, дин жана мораль феномендеринин өз ара карым-катнашын, карама-каршылыгын, биримдигин кылдат ажырымдап-тактап, алардын онтологиялык тектүүлүгүн, тааным табиятын, логикалык бөтөнчөлүгүн аныктоо.

Диссертациялык иштин актуалдуулугу.

Этика моралдык аң-сезимдин императиви катары алиге чейин илимий-теориялык жактан толук адекваттуу аңадала элек өтө татаал тармак. Адеп-ахлакты аңтарып, терең изилдеген И. Кант эки пардигмага - “асмандагы жылдыздарга”, андан кийин адамдардын жандүйнөсүндөгү “моралдык мыйзамдарга” таң калгандыгын баса белгилеп, адам баласын табийгый мейкиндиктен (айбантектен) нарк-насил “алып чыкканын” таасын белгилейт. Табийгый жол менен калыптанган жупуну коомдошкон “үйүрлүк стихиянын” коомдук жүрүм-турумга айланышы этикалык түшүнүк-түшүнүмдөрдүн жөнөкөйдөн татаалга карай өнүгүшү түздөн-түз байланыштуу. Коом менен кошо жаралган этикалык канондор тарыхый өнүгүүнүн ар бир “айлампасында” өзгөчө мааниге ээ болуп келгендиги талашсыз. Азыркы, аалмадашуу процесси менен жаңы технологиялык долбоорлор күч алган учурда моралдык аңсезимдин ички логикасы – жамандык менен жакшылыктын, абийир менен абийирсиздиктин чыңалган айкалышы ого бетер курчуп келет.

Учурда коомдогу адамдын жашоосун аныктап турган социалдык-экономикалык, руханий чөйрөлөр фундаменталдык өзгөрүүлөрдүн айлампасына кирип, ааламдашуунун алкагында жалпы калыпка салынып, салттуу социалдык болмушту чубап, тарыхый келечекти тунгуюкка салууда. Экономикалык, материалдык чөйрөлөрдө интеграциянын жүрүшү колдоого алынып, коюлган маселелердин окшоштугу, бирдей чечилиши анын окшошпогон ажырымдык элементтеринен жогору туруп көйгөй жараткан деле жок. Ал эми, адамзаттын рухий жашоосу түрдүү маданий салт, адат, адеп менен айырмаланып, өтүп жаткан процесстерге суроолорду коюуда. Мындай жагдай коомдук аң-сезимди башкы ролго чыгарып социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү тартипке салууну талап кылып, ааламдашуунун чакырыктарына туруштук берип, укугун

коргоодо. Азыркы мезгилде дүйнөлүк коомчулукта, дүйнөнүн туруктуулугу жана ырааттуу өнүгүүсү адат, маданият, жашоо-тиричиликтин көп түрдүүлүгүн сактап калуу менен байланыштуу, деген пикир айтылып келет. Демек, "түрдүүлүктүн биримдиги" негизинде адамзаттын болмушунун рухий-адептик идеалы калыптанып атканы талашсыз. Мындай ой жүрүштүн өнүгүүсүндө адептик-этикалык маселелердин табиятына, башаттарына көңүл буруу, белгилүү денгелде актуалдуу.

Тарыхый-философиялык өнүгүүдө жашоо үчүн күрөшүү эрки, инстинкт тегиздигинен эс тутумга өтүп, ички өнүгүүсүнөн улам реконструкцияланып ойломдук негизде баалулук катары калыптанып, адептин алгачкы мифтик, космогониялык, натурфилософиялык, теистик формаларына айланган. Ал формалар - моралдык түшүнүктөр, социоэтикалык парадигмалар философиянын тарыхында, этикалык теорияларда чагылдырылган. Калыптанган түшүнүктөрдүн татаал чиеленген табиятын илимий-теориялык ойломдон өткөрүп, аныктоо өзү зарылдык. Философиянын тарыхында аныкталган моралдык категориялар, принцип, парадигмалардын конкреттүү формалары жөнөкөйдөн татаалга карай калыптанып өнүгүп келген. Өзгөчө биз иликтеп аткан мифологиядагы моралдын архетиптери жана орто кылымдагы чыгыш перипатетикалык ойчулдардын "диний адеп менен моралдын тиешелүүлүгү" биримдик принцибинен синтезделген таалиматындагы диний - этикалык категориялары толук тактала электиги изилдөөнүн актуалдуулугун шарттап, илимий иштин өзөктүк сабын түзөт.

Жогоруда учкай белгиленген жагдайлар моралдык аң сезимдин баштапкы, анын теги менен байланшыкан маселе – миф менен натурфилософиянын өз ара карым-катнашын, омоктуу чыгыш ойчулдары Аль-Фараби, Ар-Рази жана Ибн Синанын этикалык концепцияларын компаративдик нукта, теизм менен натурфилософиянын синтези катары изилдөөнүн илимий зарылдыгын – актуалдуулугун негиздеп турат.

3. Илимий натыйжалар

3.1. *Алынган натыйжалардын азыркы илимдин алкагында илимий жаңылыгы барбы, болсо ал эмнелерден турат (илимий ачылыш, жаңы идея, гипотеза, диагностиканын жана даарылоонун жаңы методу, проблеманын жаңыча берилиши ж.б.)*

Диссертациялык иште философия илиминин өнүгүшү үчүн мааниге ээ төмөндөгүдөй илимий негизделген жаңы теориялык натыйжалар чыгарылган:

1 – *жыйынтык.* Айтарлык денгелде жаңы, анткени диссертант байыркы мифтердеги космогониялык жана космологиялык дүйнөкараштын өзөгүн түзгөн социалдык элементтер, моралдык ченем-сегменттер, алардын туундусу болгон ырым-жырым, адат, күнүмдүк жосундук иш аракеттер "адамдашкан табияттын" философемаларын иликтөөдөн өткөрүп, ынанымдуу тастыктаган.

2 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Себеби диссертант мораль менен дин – өз-ара чиеленишип, өтмө катар чектешкен, концептуалдык жактан тогошкон кубулуш катары карап, аларды онтологиялык жактан тектеш, гносеологиялык формасы боюнча бири-бирине жакындыгындыгын тастыктап берген.

3 – *жыйынтык.* Жаңы. Изденүүчү, перипатетикалык этика диний фикх доктринасын болумдук тажрыйбага ылайык рационалдаштырууга аракеттенип, философиялык нукта моралдык сентенция катары интерпретациялаганын ачып, тастыктап берген.

4 – *жыйынтык.* Салыштырмалуу жаңы. Диссертант, Фараби социо-этикалык концепциясында натыйжалуу ыкма катары – компаратив, салыштыруу жана карама–каршы коюу ыкмаларын колдонгонун белгилеп. Адамдык оң жана терс сапаттар бири-бири аркылуу аныкталаарын, позитивдүү сапат негативдүү сапат аркылуу, негативдүү жүрүм позитив жүрүм аркылуу "бинардык компаратив" катары аныкталаарын тастыктаганын белгилеген.

5 – *жыйынтык.* Негиздүү жаңы. Аль-Фараби адеп-ахлакты табияттын жана коомдун өзгөчөлүктөрү менен байланышытырып, адилеттүүлүк, кыраакылык, топуктук, айкөлдүк сыяктуу касиеттерди алардын антиподдору менен салыштырып анализдеп, этикалык баалуулуктар "абийир", "жоопкерчилик" , "милдет" өңдүү моралдык ченемдер менен тыгыз байланыштуу экендигин тастыктаган. Ойчул"адаб", "ихсан" жана "хубб ал-жамийи" тшүнүк-абстракциялар аркылуу адеп-ахлактын көп кырдуу конкреттүүлүгүн мүнөздөгөн. Акыл-эс, жандүйнө жана ырахат кубулуштары Ал-Фарабинин этикалык системасынын негизин түзүп, андагы жорук-жосун, жүрүм-түрүм сыяктуу болумдук феномендерди аныктап турат.

6 – *жыйынтык.* Ишенимдүү. Ар-Рази моралдык парасатты билим менен байланышытырып, билим табышмактуу чындыктын "жарыгы" экендигин, мораль менен акыл түгөйлөш экендигин, туура акыл экчей билген адам сейрек жаңылышаарын белгилегени диссертант тарабынан изилдөөдө тастыкталган.

7 – *жыйынтык.* Жаңы. Ибн Сина натурфилософиялык "заттык форма теориясын" иштеп чыгып, ар бир нерсе баштапкы беш элемент - жер, суу, аба,

от жана эфирдин айкалышкан кошулмасы экендигин белгилеп, ааламдын жаралышын “зарыл-негиз”, “мүмкүн-негиз” жана “өзгө аркылуу-негиз”деген баштапкы себептер менен байланыштырган. Ойчулдун пикирине ылайык этиканын негизин түзгөн парадигмалар – “жамандык” менен “жакшылык” адам баласынын акыл-эсине жана эркине түздөн-түз байланыштуу. Абийирдин тазалыгы, акылдын тетиктигине жараша болот; абийир интуитивдүү сезим-туюм эмес, ал интеллкетуалдык жөндөм деп эсептейт Ибн Сина.

8 – *жыйынтык.* Жетиштүү жаңы. Авиценанын адептик идеялары моралдык аң сезимге негизделген, анын этикалык окуусу метафизикалык нукта болгон, ал динге жана диний адеп-ахлакка ачык каршы чыккан эмес. Моралдык аңсезимдин деңгээлин аныктаган негизги рухий күч – бул эрк. Ибн Синанын оюу боюнча, адам эмнеге жетем деп максат койсо, ал максат күчтүү эрк аркылуу жүзөгө ашат. "Этика - бул туура жана адептүү жашоонун илими жана ал философиянын ажырагыс бөлүгү болуп саналат" деген сентенция авиценалык этиканын концептуалдык негизи болуп эсептелет.

9 – *жыйынтык.* Ынанымдуу жаңы. Теизм менен натурфиллоософиянын синтези болгон перипатетикалык этика өзүнүн ички логикасы жана структурасы боюнча өтө татаал, анткени ал тарыхый кырдаалдын катаал логикасы менен шартталган. Перипатетикалык этиканын арситотелдик классикалык этика менен байланышы өз мезгилинин энциклопедисттери болуп, орто кылымдагы илимди байытып, антикалык дүйнөдөгү логикалык жана гносеологиялык идеяларды андан ары өнүктүргөн чыгыш перипатетизминин өкүлдөрүнүн жана жалпы эле чыгыш перипатетизминин тарыхый жана теориялык маанисин төмөндөтө албайт. Эгерде чыгыш перипатетиктери болбогондо Сигер Брабантский адилет белгилегендей, антикалык философия, анын ичинде классикалык этика, байыркы доордун урандысына басылып калмак.

3.2. *Илимий натыйжалардын ишенимдүүлүгүн негиздөө (материалды жыйноо ыкмалары жана илимий жыйынтыктарды аргументтөө)*

Илимий изилдөөнүн негизинде жасалган жыйынтыктар илимий жактан маанилүү болуп эсептелет. Илимий иште философия илиминин өнүгүүсү үчүн олуттуу мааниге ээ төмөндөгүдөй жаңы жалпыланган илимий-теориялык жыйынтыктар берилген:

1– *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Гегель Аристотелге шилтеме келтирип, адилет белгилегендей рухий кубулуш катары эң жөнөкөй формадан эң жогорку формага айланганга чейинки аң-сезимдин, акыл-ойдун өнүгүү жолу бир кылка эмес, жана узак мезгилди камтыйт. Аң-сезимдин тарыхый баштапкы

мифтик формасы куюлма, ажырагыс биримдик катары рудименттик сциентистиканын, башталма билимдин, эмоционалдык дүрмөттүн бүтүндүгү болгон. Мифтик “ойлом” реалдуулук менен иррealдуулуктун, чыныгы болумдук белги-касиеттер менен фантастикалык элестердин жуурулушу болуп эсептелет жана изоморфтук мүнөзгө ээ. Ал - табияттын, жандүйнөнүн, рухтун ажырагыс биримдиги. Мифтердеги катмарлуу этикалык философемалар өз-ара координацияланып (субординацияланып) сырттан таңууланган касиеттүү эрежелерге айланган. Ал эрежелер коом-турмуш койгон талаптарга карата аң-сезимдин стихиялык рефлексиясы болгон. Мифтик аң-сезимдин башаты - иррационалдуулук эмес, анын түпкүрүндө социалдык кыймылдын бирден-бир өктөм фактору болгон байыркы пенде муктаждыгы (потребность) жатат. Мифий этика тексиз жерден, кокусунан эле жаралган жок, байыркы аң-сезим торолгончо ал императивдик мүнөзгө ээ болгон эмес. Ыңгайлашуу, ылайыкташуу, үйрөнүү - тааным эле эмес, моралдын да башаты, этикалык талаптар көр сезим, баёо туюм аркылуу (подсознательно) стихиялык жол менен калыптанган. Миф тааным процесси менен жалгашаары талашсыз, ал коомдук өнүгүштүн алгачкы көрүнүшү катары субъект-объектин, предмет-белгинин, нерсе-сөздүн, жалкылык-жалпылыктын барабарлыгын, айырма-окшоштугун, өтмө-катар табиятын элес албаган гносеологиянын сезме-эмоционалдык (чувственно-эмоциональный) баскычы менен байланыштуу. Айрым алынган сөз элес (представление) өзү көрүп-билип турган нерсе менен кебетелештирилип (тождество), образдуу-предметтүү ой жүгүртүү үстөмдүк кылат. Байыркылардын пикиринде, сөз предметтин сөзсүз болушун шарттап турат (сөз бар болсо ал туюндурган, атаган нерсе да болуш керек). Байыркы аң-сезим алгачкы, предметтештирилген түшүнүктөрдү сын-сыпатына жараша бири-бири менен өтмө - катар байланыштыра алган эмес. Ал (байыркы аң-сезим) сырт дүйнөнү сезип-туюу деңгээлинде кабылдаган жана анын чындыгы (достоверность) же салыштырмалуулугу жөнүндө шектенген эмес.

2 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Байыркы аң-сезимдин мифтик, диний-мифтик, диний формалары моралдык-этикалык канондордун байыркы тарыхый баё, бейаң жоболорун аныктап турат. Мифий моралдык философемалар - диний этикалык эрежелердин башаты, логикалык жана гносеолгиялык жактан алар өз-ара жуурулушуп, синкреттик симбиозду шарттап турат. Моралдын диний формасы тааным процессинин мифий боолгодон кийинки баскычы, “этикалык логостун” сситемалык деңгээлге көтөрүлгөн жана Абсолют менен байланыштырлган түрү. Мифий жана диний моралдык

постулаттар өз-ара уникалдуу жана ошол эле убакта бири-бири менен маанилеш – алар космогониялык жана антропогондук мүнөзгө ээ жана өздөрү тиешелүү коомдук түзүмдүн аткарууга милдеттендирилген этикалык эрежелери болуп эсептелет. Моралдын мифтик жана диний типтери коллективдүү аң-сезимдин формасы катары дээрлик ритуалдык функцияга ээ жана образ, символ жана метафоралардын кеңири колдонулушу менен айрымаланып турат. Эгерде мифий аңсезим табияттын кубулуштарын түшүндүрмөлөөгө багытталса, диний аңсезим кудайдын көрсөтмөлөрү болгон ыйык канондорду аткарууга багытталган. Ушуга байланыштуу, этикалык эрежелер да табийгый кубулуштар менен (миф) жана ыйык канондор (дин) мен байланыштырылган. Мифий мораль тарыхый кырдаалга жараша өзгөрмөлүү келсе, диний мораль консервативдүү мүнөзгө ээ.

3 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ынанымдуу. Адеп-ахлак өзүнүн табияты боюнча философиялык макамга ээ: философия моралдык, мораль философиялык мазмунга эгедер. Преиптатетикалык этика да философиялык мазмунга ширетилген, анткени ал адамдын адамдык беделин аныктап турат. Философия изгилик перипатетикалык этиканын теориялык моделин түзсө, изгилик этика перипатетикалык дүйнөтаанымдын мазмунун түзөт. Жамандык менен жакшылык деген эмне? теңдик менен калыстыктын зарылдыгы эмне? менен түшүндүрлөт, коомдук түзүмдүн толук кандуу сакталып турушу үчүн пенденин алдына кандай милдеттер коюлган? деген түйүндүү суроолор перипатетикалык этиканын филосиялык маңызын түзгөн логикалык координаттар. Перипатетиктердин пикирине ылайык, эгерде мораль аткарууга милдеттендирилген эрежелердин топтому болсо, философия аларды аңдоонун концептуалдык интрументи. Философия, моралдык талаптар универсалдуу мүнөзгө ээби? же андай эмеспи? деген таклибге да жооп берет. Мындан тышкары фалсафа этикалык эрежелердин автономдуу (ички зарылдык) экендигин же гетерономдуу (сырттан таңууланган) талап экендигин да аныктайт. Адеп-ахлак практикалык философия катары, философиянын өзү менен дал келет. Адам өзүнүн күн көрүүсүнүн жана айыпсыздыгынын маанисинин көз карашында, ааламдын чектүү маселелери жөнүндө ой жүгүрткөн учурда, философиялык ойтолгоонун зарылдыгы келип чыгат. Ошондуктан, философиянын маселелери – бул адамдын өзүнүн күн көрүүсүнүн табышмактуулугу, трагедиялуулугу жана парадоксалдуулугу менен кагылышкан жана бул маселелерди өз алдынча чечүүгө умтулган адамдын адеп-ахлактык көйгөйлөрү болуп саналат.

4 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Логика катары түшүнүлгөн диалектика, мунун тескерисинче, диалектика катары түшүнүлгөн логика ар кандай эле философиялык концепция, ал илимде белгилүү бир доорду түзгөнүнө карабай, философия тарыхынын жалпы жолунан сырткары, кокустан, күтүүсүздөн пайда болбойт. Ошол себептүү ар кандай эле философиялык окуулардын ортосунда байланыш болуп, алардын ар бири өзүнөн мурунку окуулар менен тыгыз карым-катышта болот. Алардын ортосунда, Гегелдин сөзү менен айтканда, өзгөчөлүккө караганда жалпылык көп болот. Адамзат ой жүгүртүүсүнүн спираль өңдүү өзүнүн баштапкы чекитине кайрылып келүүсү, "өткөндүн" башка жаңы доордо, жаңы кыртышта кайрадан кайталанышы философиялык ойлордун жөнөкөйдөн татаалга карай өнүгүүсүн мүнөздөйт.

5 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Орто кылымдардагы байыркы адамдардын жашоосунда Батыштагыдай эле Чыгышта да коомдук аң-сезимдин бардык эле формаларын өзүнө камтыган диндик идеология үстөмдүк кылган. Ф. Энгельс белгилегендей, ошол эле учурда кудайлык касиеттер "бир эле учурда саясий аксиома болуп саналган". Мусулман өлкөлөрүндө ыйык китеп болуп саналган "Куранда" чогултулган шариат жоболору мыйзам катары колдонулган. Кудай таануу "адамды дайыма айланып жүргөн иллюзиялык нерсе катары адамдардагы социалдык сезимдердин өнүгүүсүнө бөгөт болгон. Ал коомдук аң-сезимди ууландыруу менен философиялык ойлордун өнүгүүсүн кече деткен. Бул мезгилде прогрессивдүү окуулар орто кылымдагы диндик тумандан өтө кыйынчылык менен оз жолун тапкан. Мына ушундай коомдук атмосферада философиялык доктриналар да өзү менен бирге, ошол эле учурда диндик көз карашты кошо алып жүрүүсү негизги талап болчу.

6 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Орто кылымдагы маданият, анын ичинде Жакынкы жана Ортонку Чыгыш элдеринин философиясы "ошол мезгилдеги Европа маданиятына салыштырмалуу алда канча жогору болгон" (58; 21). Бул аймакта ар түрдүү идеялык, тарыхый-философиялык агымдар: перипатетизм, калам, суфизм ж.б. жашаган. Алар бир мезгилде, бир аймакта пайда болгондуктан, алардын бири-бирине өтмө катар өтүшүп туруусу жана бири-бирине таасир этүүсү объективдүү нерсе болчу. Орто кылымдагы философияда жетектөөчү багыт болуп перипатетизм эсептелип, анын негизги өкүлдөрү аль-Кинди, аль-Фараби, ар-Рази, Ибн Сина жана Ибн Рушд болгон. Алардын тарыхый салымы болуп, философия жана табигый илимдер тармагы боюнча антикалык традицияларды андан ары өнүктүрүү эсептелет. Алар

тарабынан мурда антикалык философияда каралбаган бир катар жаңы проблемалар коюлуп, иштелип чыккан.

7 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Перипатетикалык этиканын жакшылык жана жамандык (“жакшы” жана “жаман”) түшүнүктөрү – нарктуулуктун түйүндүү туюнтмасы бүтүндөй перипатетикалык дүйнөтаанымдын өзөктүү тамыры. Концептуалдык диапозону алда-канча кеңири, маңызы терең бул түшүнүк-түшүнүмдөрдүн алкагында жаңы доорго чейинки тарыхый-логикалык таанымдын катмарланган парадигмалары камтылган. Ошондуктан алар бир эле убакта чагылдыруунун, таанымдын, мамиленин, баалоонун, табияттан сырткаркы күчтүн формалары катары көрүнөт. Бирок барып-келип, бул фундаменталдуу этикалык экилтиктин (изгилик менен жамандык) өз ара айкалышы коомдук өнүгүүнүн деңгээлин аныктайт.

8 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Авиценна жакшылык менен жамандык адамдын акылына жана эркине тиешелүү сапаттар деп эсептеген. Ал адамдын жан дүйнөсүндө үч түрдүү каалоо бар: негизги, ортодогу жана асыл. Негизги каалоолор физикалык муктаждык, сезимдик ырахаттар менен байланышкан каалоолорду канааттандыруу. Ортодогу каалоолор байлыкка, атак-даңкка, бийликке жана кадыр-баркка жетүү. Асыл каалоолор, Авиценнанын айтымында, чындыкты, рухту издөө менен байланышкан. Ибн Сина адамды денеси менен руху байланышта болгон жандык катары караган. Рух, Ибн Синанын пикири боюнча, адамдын эң жогорку бөлүгү болуп саналат жана акыл, эрк, эс тутум, элестетүү сыяктуу түрдүү жөндөмдөргө ээ.

9 – *жыйынтык.* Жетишерлик ынанымдуу. Ибн Синанын таалиматында абийир, адеп баалуулуктары жана милдеттер жөнүндө тубаса билимдин түрү катары каралат. Ал адамда адеп-ахлак принциптерди түшүнүү, конкреттүү кырдаалдарда колдонуу үчүн тубаса жөндөм деп аныктайт. Бул жөндөм акыл-эстүү жана адептүү болгон жандын табиятынан келип чыгат. Ибн Сина боюнча абийир, интуитивдик сезим эмес, тескерисинче, адамдын жосундук иш-аракетинде эмне туура, эмне туура эмес экенин аныктоо шыгын берүүчү интеллектуалдык жөндөм. Туура жүрүм-турум жана абийир адамдын руханий жашоосунун ажырагыс бөлүгү, анын бакубат өмүр сүрүп, бактылуу болушунун негизги касиети.

10 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ишенимдүү. Мораль (адеп-ахлак) тез-заматта калыптана калбайт, ал абстрактуу кубулуш эмес, ошондой эле конкреттүү-тарыхый нерсе менен да чектелбейт. Адеп-ахлак абстрактуулук

менен конкреттүүлүктүн, жалпылык менен жекеликтин өз ара жалгашкан айкалышы. Жаман эмес, жакшы деп сыпатталган билим-илим моралдын тикеден-тике көрүнүшү эмес, бирок катализатору. Моралдык-этикалык түшүнүктөрдүн жандуу диалектикалык табияты мына ушунда.Перипатетикалык этиканын жакшылык жана жамандык (“жакшы” жана “жаман”) түшүнүктөрү – нарктуулуктун түйүндүү туюнтмасы бүтүндөй перипатетикалык дүйнөтаанымдын өзөктүү тамыры. Концептуалдык диапозону алда-канча кеңири, маңызы терең бул түшүнүк-түшүнүмдөрдүн алкагында жаңы доорго чейинки тарыхый-логикалык таанымдын катмарланган парадигмалары камтылган. Ошондуктан алар бир эле убакта чагылдыруунун, таанымдын, мамиленин, баалоонун, табияттан сырткаркы күчтүн формалары катары көрүнөт. Бирок барып-келип, бул фундаменталдуу этикалык экилтиктин (изгилик менен жамандык) өз ара айкалышы коомдук өнүгүүнүн деңгээлин аныктайт.

11 – *жыйынтык.* Негиздүү жана ынанымдуу. Аристотелдин окуусун улантып, аны жаңы тарыхый кырдаал-шартка ылайык өнүктүргөн чыгыш перипатетиктеринин аль-Кинди, аль-Фараби, ар-Рази, Ибн Сина жана Ибн Рушд философиялык системасын, алардын тиешелүү трактаттарын анализдөөнүн натыйжасында төмөндөгүдөй жалпылоолор аныкталды: жалпы моралдык-этикалык эреже-түшүнүктөр субъективдүү кубулуш катары предметтүү дүйнөнүн конкреттүү жагдайларын, мамилелерин жана байланыштарын чагылдырат жана ушундан улам, алар, коомдук болмушту рухий өздөштүрүүнүн логикалык каражаты болуп эсептелет. Перипаттеикалык этиканын дүйнөкараштык пайдубалын объективдештирүүчү философия менен субъектин объективдештирүү ыкмасынын синтези түзөт. Этикалык “Абсолют” – “Башмаңыз” (Первосущее) – өзүнөн өзү аныктайт, анткени анын маңызы менен кубулушу төп келет, ошондуктан ал абсолюттук мораль, физикалык метафизика перипатетикалык этиканы онтологиялаштырат. Этика перипатетиктердин интерпретациясында дүйнөкараштык, гносеологиялык жана логикалык функцияны аткарат. Ойчулдардын окуусундагы илимий-теориялык чектелгендиктери (онтология менен логиканын айрым ажырымдыгы) негизинен таанымпроцессинин тарыхый - конкреттүү мүнөзү менен түшүндүрүлөт.

3.3. *Иштин теориялык мааниси (жаңы теория же колдонуудагы илимий теорияны же концепцияны байытуу)*

Диссертациядагы чыгарылган корутундулар, жобо жана жыйынтыктар илимий-концептуалдуу негизде аргументтүү ой-пикирлер менен берилген.

Изилдөөгө алынган маселенин актуалдуулугу, өзүнүн көп кырдуулугуна байланыштуу башка илимдердин алкагында изилденип чыгарылган тыянактарга да таянууга түрткү болгон.

3.4. Квалификациялык белгилерге туура келиши

Диссертациянын жыйынтыктарынын мүнөзү

Жаңы илимий багытты иштеп чыгуу же жыйындысы тиешелүү илимдин тармагындагы ири жетишкендик катары эсептеле турган актуалдуу илимий багыттын бирин жана негизинен жаңы натыйжалардын мазмунун концептуалдуу өнүктүрүү.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жаңылыгынын деңгээли

Жыйынтыктары жаңы деп эсептелет.

Диссертациянын жыйынтыктарынын баалуулугу

Жогору.

Диссертациянын темасынын пландуу изилдөөлөр менен байланышы

Тема тармактык программага, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын планына же уюмдун тематикалык планына кирет.

Колдонмо мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын пайдалануу деңгээли:

Тармактар аралык денгээлде.

Колдонмо мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын кеңири пайдалануу боюнча сунуштар:

Кеңири пайдаланууну талап кылат.

4. **Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү.**
   Изилдөөнүн жыйынтыктарын философия, философия тарыхы, этика-эстетика боюнча лекцияларды, атайын курстарды, семинарларды, окуу куралдарын, методикалык колдонмолорду иштеп чыгууда пайдаланууга болот.
5. **Автореферапттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.** Автореферат толугу менен диссертациянын мазмунуна дал келет.
6. **Диссертациядагы учураган айрым мүчүлүштүктөр.**

1. Диссертацияда Кыргыз адептик идеялар каралган эмес. Азыркы учурда өтө актуалдуу
2. Иште стилистикалык, техникалык каталар кездешет.

7. **Сунуштар.** Диссертациялык иштин жыйынтыктарын пайдаланып монография чыгарууга сунуштайм.

8. **Сунуштамалар.** Расмий оппоненттерди жана жетектөөчү мекемени жалпы карап чечүүнү сунуштайм.
9. **Корутунду:**

   Алымкулов Замирбек Аманбековичтин 09.00.03 – философиянын тарыхы адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын ситнтези” аттуу диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын докторлук диссертацияларга койгон талаптарына толук жооп берет.
10. **Диссертациялык кеңештин эксперти сунуш кылган документтерди карап чыгып,** Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануу жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларды изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д.09.22.657 диссертациялык кеңешине 09.00.03 – философиянын тарыхы адистиги боюнча философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези» аттуу доктордук диссертацияны коргоого кабыл алууну сунуш кылат.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
философия илимдеринин
доктору, профессор: **Стамова Р. Д.**

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
философия илимдеринин доктору **Осмонова Д.А.**

3.06.24